

Impact in de gemeente

Samen lokaal het verschil maken

Herziene versie, september 2020

Dennis van Driel
Marielle van Oort
Rixt de Jong

Inleiding

Gemeenteland is in de afgelopen jaren flink opgeschud. Door decentralisaties en fusies is het lokale politieke landschap ingrijpend veranderd. Het stoeptegel- en lantaarnpaalgehalte is grotendeels verdwenen, nu raadsleden steeds meer verantwoordelijkheden krijgen. Denk aan de zorg en de ondersteuning thuis via de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), het organiseren van werk via de Participatiewet en de komende opgave van de Omgevingswet.

Gelukkig staat de gemeente van alle overheidslagen nog steeds het meest in contact met haar inwoners. Lokale politici zijn gemakkelijk aan te spreken. Waar 'Den Haag' voor veel mensen ver weg is, wonen raadsleden en lokale bestuurders in de directe omgeving. Zij zijn daardoor in veel gevallen niet alleen volksvertegenwoordiger, maar ook buurman of buurvrouw.

Burgemeesters, wethouders en gemeenteraadsleden zijn juist ook op zoek naar verhalen uit hun gemeente. Lokale politici en bestuurders willen graag aansluiten op het maatschappelijke debat en hechten veel waarde aan het draagvlak van bewoners. Daarnaast zijn ambtenaren en wethouders bij het maken van beleid continu op zoek naar partners. Lokaal liggen er dus mooie kansen voor enthousiaste inwoners en maatschappelijke organisaties.

Over deze publicatie

Maar bij wie moet je zijn in de gemeente? Wanneer spreekt de gemeenteraad over de onderwerpen die jij belangrijk vindt of hoe krijg jij deze onderwerpen op de agenda? Naar wat voor input zijn ambtenaren op zoek bij het maken van beleid? En hoe blijf je op de hoogte van de werkzaamheden van de wethouders en hoe kun je hen enthousiasmeren voor jouw initiatief? Kortom, hoe kun je je belang in je gemeente goed vertegenwoordigen?

In deze publicatie kijken we naar de formele, maar vooral ook naar de informele aspecten die komen kijken bij het behartigen van je belangen richting de gemeente. Juist de nabijheid en ook de invloed van raadsleden maakt het hebben van een goede relatie met deze politici prioriteit nummer één. Maar ook goede contacten met ambtenaren en wethouders zijn van belang. Daarnaast kun je je positie in de gemeente versterken door goed samen te werken met andere maatschappelijke organisaties.

Wij bieden je informatie en praktische tips om je kansen voor het uitoefenen van invloed te vergroten. Deze publicatie is daardoor geen statische handleiding, maar het startpunt voor een succesvolle samenwerking tussen jou en de gemeente.

Leeswijzer

Wat kun je verwachten in deze publicatie? In het eerste hoofdstuk geven wij een schets van hoe de besluitvorming binnen de gemeente eraan toegaat en wat dé momenten zijn om je invloed uit te oefenen. Ook bieden wij je handvatten voor hoe jij concreet met een PA-plan aan de slag kunt gaan. In het tweede hoofdstuk gaan we dieper in op hoe je zowel jezelf als je onderwerp op de politieke agenda kunt zetten. In het daaropvolgende hoofdstuk vind je verschillende methoden om beleid succesvol te beïnvloeden nadat je een onderwerp op de agenda hebt gezet. In het vierde hoofdstuk kijken we vervolgens naar de manier waarop je de vinger aan de pols houdt en op de hoogte blijft van de laatste ontwikkelingen. Tot slot vind je in het laatste hoofdstuk enkele concrete vervolgstappen om direct effectief aan de slag te gaan.

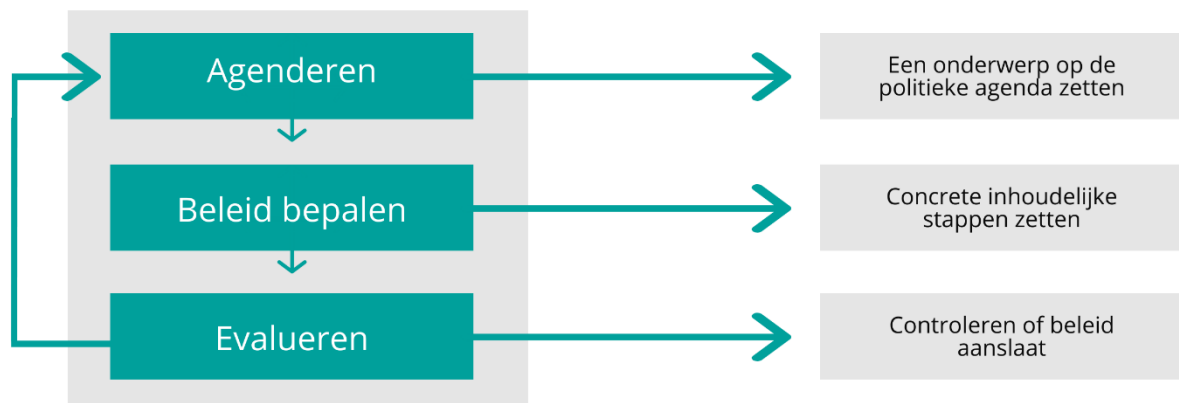
Inhoud

Inleiding	2
Over deze publicatie.....	2
Leeswijzer	2
Inhoud	3
1. De gemeente in het kort	4
Kansen om invloed uit te oefenen	4
Het PA-plan.....	5
Hoe weet je wat er speelt?.....	5
Wat zijn de uitgangspunten in het gemeentehuis?	6
2. Zet jouw onderwerp op de agenda	7
De formele route	7
De informele route	10
3. Bepaal het beleid	13
4. Evalueer de resultaten	15
De volgende stap	16
5. Zelf aan de slag!	18
Bijlage 1	19

1. De gemeente in het kort

Kansen om invloed uit te oefenen

Timing is een randvoorwaarde om invloed uit te kunnen oefenen. Het is daarom van groot belang om ervoor te zorgen dat je weet waar je onderwerp zich in de gemeentepolitiek bevindt. Onderwerpen worden op de agenda gezet, er wordt een bepaalde beleidsrichting gekozen en uiteindelijk wordt het beleid geëvalueerd. Vaak keert het gevoerde beleid daardoor weer terug op de politieke agenda en dit biedt dan weer nieuwe kansen om je onderwerp onder de aandacht te brengen. De onderstaande figuur geeft weer hoe beleid binnen een gemeente wordt gemaakt.

Agenderen

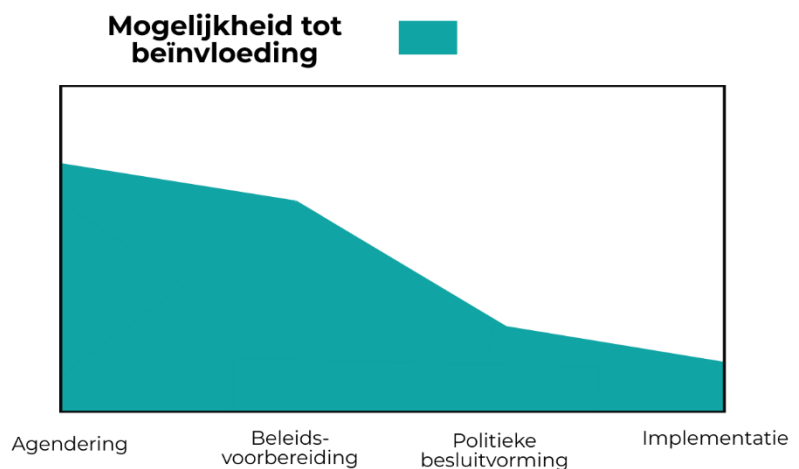
In de agenderingsfase is de gemeente nog niet actief bezig met je onderwerp. Dit betekent dat je vooral bezig bent met het aankaarten van kwesties bij raadsleden, ambtenaren en bestuurders. Het is nuttig om in deze fase op zoek te gaan naar gelijkgestemden om je onderwerp op de kaart te krijgen.

Beleid bepalen

In de beleidsbepalingsfase maakt de gemeente concrete stappen naar de keuze van een (oplossings)richting. In deze fase kun je het gesprek aangaan met de verantwoordelijke ambtenaren en de wethouder die over je onderwerp gaat. Zo kun je meesturen, bijsturen of juist je zorgen delen. Raadsleden willen tijdens deze fase graag de vinger aan de pols houden en kunnen je medestander zijn door druk op de wethouder uit te oefenen.

Evalueren

Na presentatie en uitvoering van het beleid is het belangrijk om te volgen of het beleid werkt. Zorgt het beleid voor de beoogde verbetering en heeft het beleid de gewenste effecten voor jou en je achterban? Wordt het beleid goed uitgevoerd of zijn er verbeteringen mogelijk? Door goed op de hoogte te blijven kun je het thema opnieuw agenderen.

Het PA-plan

Als je weet in welke fase je onderwerp zich bevindt, kun je aan de slag met een strategie. Met een PA-plan werk je de kern van je strategie uit en kom je goed beslagen ten ijs. Stel jezelf allereerst de vraag: Wat is het doel van mijn belangenbehartiging? Het antwoord op deze vraag vormt namelijk de kern van je strategie. Kort gezegd, wat wil je over een jaar bereikt hebben en wat moet je daarvoor doen? Met een PA-plan zet je je doelstelling en strategie concreet op papier. Het PA-plan is een werkend document dat je altijd kunt aanpassen. Het plan is daarmee de basis van waaruit je werkt en effectief inspeelt op lopende issues, belangrijke debatten en de berichtgeving door de media.

Een goed PA-plan bevat in ieder geval de volgende vier componenten:

- Jouw stip op de horizon
 - Wat is het doel dat je wilt bereiken?
- Jouw belangrijkste partners
 - Zorg ervoor dat je weet wie er betrokken zijn bij jouw onderwerp. Met welke organisaties en personen moet je in gesprek? Wie hebben vergelijkbare standpunten?
- Jouw kernboodschap
 - Leg in maximaal een half A4'tje uit wat je wilt bereiken.
- Jouw eerste stappen
 - Maak je eerste stappen concreet. Wie ga je als eerste benaderen, welke middelen heb je nodig en welk doel wil je op de korte termijn bereikt hebben?

Hoe weet je wat er speelt?

Voor het maken van een PA-plan is het van belang dat je weet wat er binnen je gemeente speelt. Politiek is dynamisch. De inbreng van inwoners en organisaties, maatschappelijke ontwikkelingen en de berichtgeving door de media hebben constant invloed op de politieke agenda. Tegelijkertijd gaat het niet alleen om de waan van de dag, maar hebben politici, bestuurders en organisaties ook een stip op de horizon staan.

Wat er speelt in de gemeenteraad

De meeste gemeenten hebben een aparte website voor hun gemeenteraad en voor het college van B&W. Op deze website vind je de data waarop vergaderingen plaatsvinden en de beleidsstukken die worden besproken, maar ook wie binnen de gemeente voor welk onderwerp je aanspreekpunt is. Door aan te sluiten op wat er al speelt, kunt je je onderwerp sneller zichtbaar maken. Daarnaast geven agenda's van vorige vergaderingen je inzicht in de geschiedenis van een onderwerp. Deze informatie kun je gebruiken om te bepalen in welke fase van de besluitvorming je onderwerp zich bevindt.

De invloed van media

De actualiteit is een belangrijk middel om in je gemeente een onderwerp op de agenda te zetten. Het college neemt een standpunt in, raadsleden nemen het collegebeleid onder de loep of media maken onderwerpen zichtbaar. Je kunt hier zelf op inspelen om jouw onderwerp te agenderen. Omdat lokale media qua menskracht vaak onder druk staan, kan eigen onderzoek van je organisatie voor lokale journalisten een goudmijn zijn.

Communicatie vanuit politieke partijen

Politieke partijen communiceren via hun eigen kanalen, zoals een eigen (lokale) website. Deze website is een goede informatiebron van de standpunten van de partij. Raadsleden geven via hun eigen kanalen hun mening en laten zien welk onderwerp zij belangrijk vinden. Ook wethouders

communiceren naar hun politieke partij, onder meer door successen te delen of nieuwe plannen te ontvouwen. Maak hier gebruik van door aan te sluiten op wat er in je gemeente leeft.

Naast traditionele communicatievormen maken steeds meer politieke partijen, maar ook individuele politici, gebruik van sociale media. Facebook, Twitter en LinkedIn zijn een bron van informatie, maar ook een manier om direct contact te zoeken. Raadsleden, lokale organisaties en journalisten delen vaak ook het verloop van debatten in de gemeenteraad via Twitter. Zo kun je effectief op de hoogte blijven van de gemeentepolitiek, ook als je je tijd maar beperkt kunt inzetten.

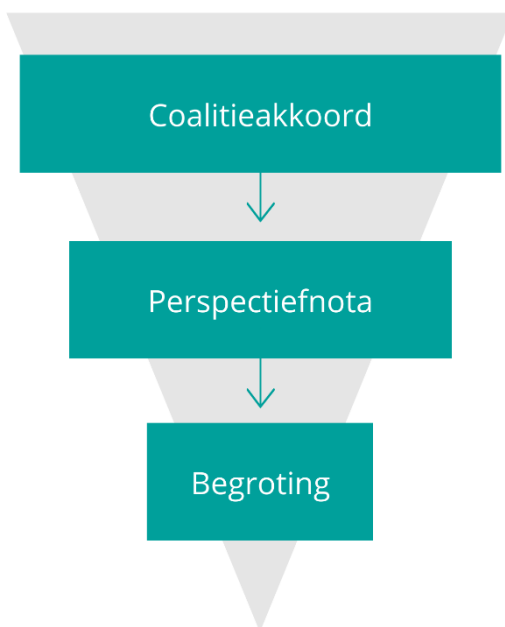
Informele contacten

Naarmate je netwerk binnen de gemeente groeit, word je een steeds natuurlijker gesprekspartner binnen de gemeente. Een netwerk maakt het gemakkelijker om erachter te komen wat er op dit moment binnen de gemeente speelt. En nog belangrijker, wat er in de komende periode gaat spelen.

Wat zijn de uitgangspunten in het gemeentehuis?

Het coalitieakkoord, de perspectiefnota en de begroting vormen de basis van de gemeentepolitiek.

Dit zijn de kaders waarbinnen het beleid tot stand komt en die daarmee bepalend zijn voor de standpunten en prioriteiten in je gemeente.

Coalitieakkoord

Na de verkiezingen vormt het coalitieakkoord een nieuw startpunt voor de gemeente. Dit wordt ook wel het collegeakkoord genoemd. Lijsttrekkers van toekomstige coalitiepartners werken gezamenlijk aan een coalitieakkoord, vaak op basis van de verkiezingsprogramma's waarmee campagne is gevoerd.

Het coalitieakkoord schetst de contouren van het beleid met de ambities die moeten worden bereikt. Een coalitieakkoord kan iets willen doen aan eenzaamheid onder ouderen, maar het is de verantwoordelijke wethouder die met de daadwerkelijke uitvoering wordt belast. Het beleid staat dus nog niet per se vast! Hier ligt ruimte voor jou als belangenbehartiger.

Er zijn drie soorten coalitieakkoorden:

- Coalitieakkoord
Deze vorm wordt van oudsher veel gebruikt. Bij een coalitieakkoord bepalen de coalitiepartijen gezamenlijk de inhoud van het akkoord, waarvoor in de gemeenteraad een meerderheid bestaat.
- Raadsbreed akkoord
Bij een Raadsbreed akkoord hebben alle politieke partijen in de gemeenteraad invloed op de inhoud van het akkoord. Er is meer draagvlak, maar de ambities hebben een hoger abstractieniveau.
- Samenlevingsakkoord

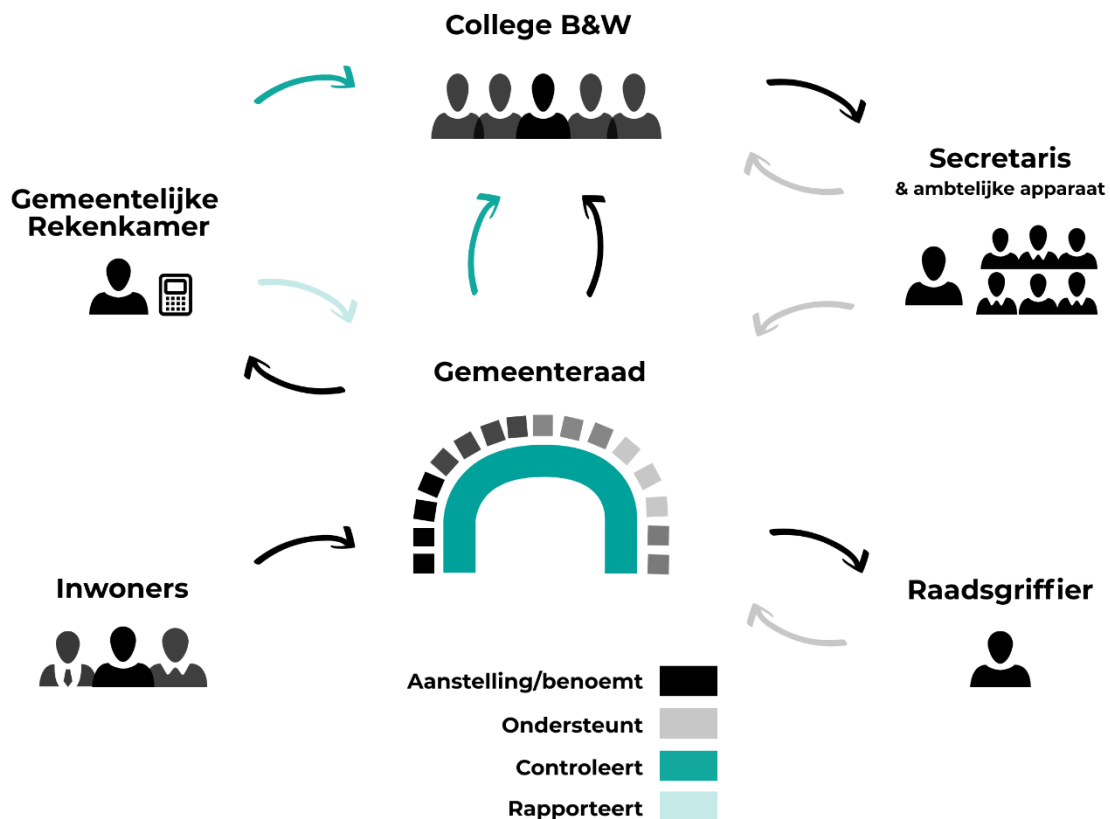
Bij een samenlevingsakkoord vraagt de gemeente inwoners en maatschappelijke organisaties om input te leveren op het akkoord.

Perspectiefnota

Op basis van het coalitieakkoord stelt het college van B&W jaarlijks een perspectiefnota op. In deze perspectiefnota (die binnen sommige gemeenten ook wel kadernota wordt genoemd) vind je de uitgangspunten voor het beleid en de financiële richtlijnen van het komende jaar.

Begroting

Het coalitieakkoord en de perspectiefnota worden geconcretiseerd in de jaarlijkse begroting. In de begroting lees je wat voor de gemeente het komende beleidsjaar de grootste prioriteiten zijn en hoe de inzet van geld en personele middelen daarbij concreet over de verschillende onderwerpen wordt verdeeld.

2. Zet jouw onderwerp op de agenda

Door in gesprek te gaan met lokale politici en bestuurders kun je bouwen aan goede relaties. Zo weten jij en je gesprekspartner(s) elkaar niet alleen te vinden bij urgente problemen, maar kunnen jullie ook gezamenlijk werken aan het verbeteren van het gemeentebestuur. Raadsleden en bestuurders waarderen burgers die zich inzetten voor hun gemeente en die constructief willen meedenken over het aanbrengen van verbeteringen. Je input kan namelijk ook bij hen leiden tot nieuwe ideeën. Draagvlak voor beleid is een randvoorwaarde voor lokale bestuurders en je steun op een specifiek thema kan daarom van grote waarde zijn.

De formele route

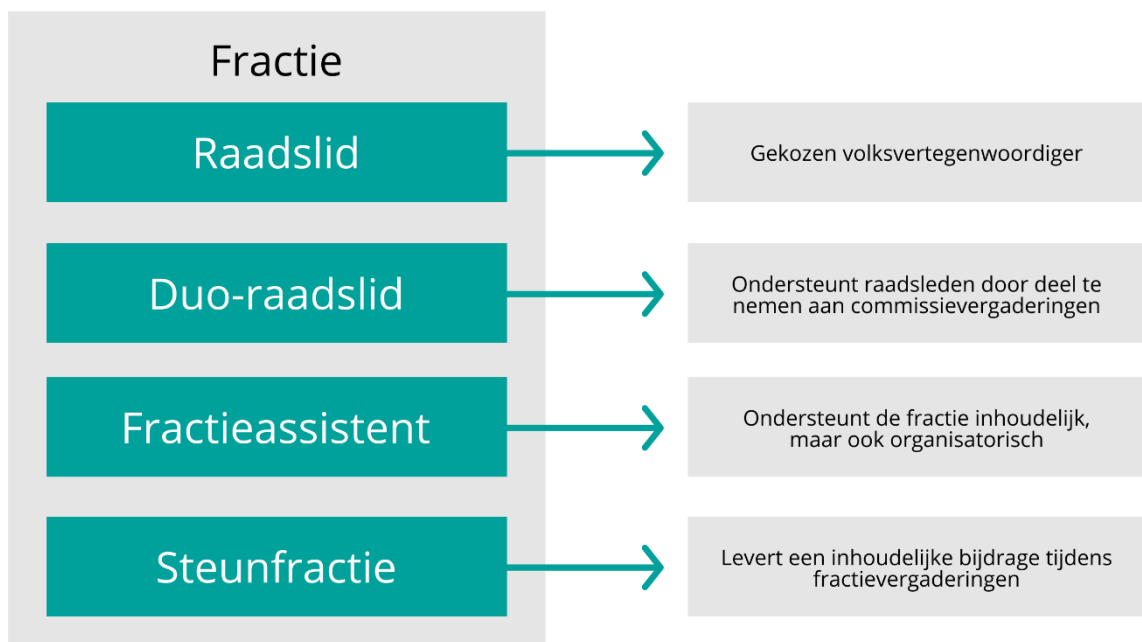
Hoe weet je bij wie je moet zijn?

In elke gemeente zijn gemeenteraadsleden actief met specifieke thema's, zoals zorg, huisvesting en financiën. Raadsleden zijn jouw volksvertegenwoordigers en daarmee je eerste aanspreekpunt om iets op de politieke agenda te plaatsen. Sommige politieke partijen kiezen ervoor om te werken met duo-raadsleden. Kijk in dit geval goed welk raadslid actief is op je onderwerp.

Tip: Raadsleden handelen op basis van gedeelde waarden binnen hun partij. Wees jezelf ervan bewust dat zij verantwoording dienen af te leggen aan hun kiezers.

Het team achter de raadsleden

Veel raadsleden hebben te maken met een hoge werkdruk. Naast hun raadslidmaatschap hebben de raadsleden namelijk meestal ook een reguliere baan. Om het werk behapbaar te houden worden raadsleden daarom vaak ondersteund, bijvoorbeeld door een duo-raadslid, een fractie-assistent of een steunfractie. Hoewel zij het raadslid allemaal ondersteunen, zijn er wel verschillen in taken en bevoegdheden.

Duo-raadsleden nemen niet deel aan de gemeenteraadsvergadering, maar hebben wel zitting in de commissievergadering. Daardoor hebben zij misschien meer tijd voor jou. Formeel gezien hebben duo-raadsleden een beperkte invloed; zij hebben immers geen stemrecht in de raadsvergadering. Maar door hun commissiedeelname spelen zij wel een belangrijke rol in de voorbereiding van de besluitvorming.

Fractieassistenten kunnen raadsleden zowel inhoudelijk als organisatorisch ondersteunen. De inzet van fractieassistenten verschilt echter per fractie. Veel fractieassistenten helpen mee met de voorbereiding van beleidsstukken en zijn verantwoordelijk voor de communicatie met de achterban, burgers en organisaties. Fractieassistenten weten wat er speelt binnen de fractie, kennen de agenda van de fractie en kunnen nuttig voor jou zijn om informatie op te vragen of om afspraken met raadsleden te plannen.

Tot slot is er vaak ook een steunfractie. Deze 'fractie' bestaat vaak uit leden van de partij die het leuk vinden om mee te denken over de politieke lijn. Steunfractieleden zijn vaak alleen aanwezig tijdens fractievergaderingen. In sommige gemeenten zijn leden van de partij ook georganiseerd in werkgroepen die op specifieke thema's meedenken.

Met welke politieke partijen zoek je samenwerking?

De mate van succes kan afhangen van de partijen met wie je samenwerkt. Oppositieleden zullen sneller geneigd zijn om onderwerpen aan te kaarten die ingaan tegen het huidige beleid, terwijl coalitiepartijen meer invloed hebben om beleid daadwerkelijk te veranderen. Probeer altijd te streven naar een meerderheid binnen de gemeenteraad. Op veel terreinen werken partijen binnen en buiten de coalitie vaak samen. Juist in de gemeente is het lokale belang soms groter dan het partijpolitieke belang.

In gesprek met de raad

- Je vindt de emailadressen van raadsleden op de website van de gemeente;
- Je kunt raadsleden een brief schrijven, maar juist ook uitnodigen voor een werkbezoek;
- Raadsleden hebben veel onderwerpen omhanden en weinig tijd. Je onderwerp krijgt meer aandacht als het aansluit bij een onderwerp dat al op de agenda staat.

Wanneer ga je in gesprek met de raad?

De vergaderstructuur in gemeenten ziet er vaak uit zoals in de figuur is weergegeven.

Voorafgaand aan de commissievergadering vindt een fractievergadering plaats. In deze vergadering stemmen fractieleden met elkaar het fractiestandpunt af.

In een commissievergadering worden de agendapunten van de gemeenteraadsvergadering inhoudelijk

voorbereid. Commissievergaderingen gaan over specifieke onderwerpen, zoals zorg en welzijn, werk en inkomen en mobiliteit. Duo-raadsleden en raadsleden kunnen tijdens deze vergadering vragen stellen aan de verantwoordelijke wethouder. Pas in de gemeenteraadsvergadering zelf worden definitieve besluiten genomen.

Commissievergaderingen en gemeenteraadsvergaderingen zijn openbare vergaderingen waar alle politieke partijen aanwezig mogen zijn. Fractievergaderingen zijn interne overleggen waar alleen de leden van de desbetreffende fractie aanwezig zijn. Op de website van de gemeente staat vaak een schema waarop je kunt zien wanneer de gemeenteraad bij elkaar komt. Ook kun je altijd contact opnemen met de gemeentegriffier voor vragen over procedures. De burgemeester is de voorzitter van de gemeenteraadsvergadering.

Uitnodiging tijdens fractievergadering

Een logisch moment om met raadsleden in gesprek te gaan is tijdens een fractievergadering. Veel politieke partijen vergaderen op hetzelfde moment. Hierdoor kun je met een bezoek aan het gemeentehuis meerdere fracties achter elkaar spreken. Zorg dat je altijd een korte samenvatting van je verhaal meeneemt die je na afloop van de afspraken aan de raadsleden kunt uitdelen.

Lokale media om je issue op de kaart te zetten

Via lokale media kun je een urgent probleem direct op de politieke agenda zetten, maar ook kun je via de media zorgen voor meer bekendheid voor je onderwerp of organisatie. Wees altijd voorzichtig met media-aandacht. Het is een effectief middel, maar een journalist opereert altijd onafhankelijk en vertelt een eigen verhaal. Daarnaast wordt een onderwerp politiek gevoelig wanneer het uitgebreid in de pers wordt belicht. Media-aandacht kan ervoor zorgen dat de gemeente minder ruimte heeft voor het bepalen van het beleid. Alle ogen zullen immers gericht zijn op het vinden van een (snelle)

oplossing, waarbij zeker de oppositie op scherp zal staan. Maar ook je eigen manoeuvreerruimte kan hierdoor worden beperkt.

Burgerinitiatieven

Elke gemeente kent inmiddels burgerinitiatieven. Door middel van een burgerinitiatief kun jij als burger, als je voldoende handtekeningen hebt verzameld, een onderwerp op de agenda van de gemeenteraad krijgen. Een burgerinitiatief moet altijd gaan over een thema waar de gemeente ook daadwerkelijk over gaat. Je kunt hierbij denken aan de aanleg van een fietspad of een nieuwe speeltuin. Belangrijk is dat hierbij ook een inzicht wordt gegeven in de kosten van je project, zodat de gemeenteraad daarover een geïnformeerd besluit kan nemen. Een burgerinitiatief mag niet gaan over de gemeentebegroting of belastingen. Ook is het vaak niet toegestaan om een burgerinitiatief te starten over een onderwerp waarover de gemeenteraad recent al een beslissing heeft genomen.

In grotere gemeenten is het soms ook mogelijk om een burgerinitiatief te starten voor een wijk of een stadsdeel. Je hoeft dan minder handtekeningen te verzamelen dan voor een burgerinitiatief voor de hele gemeente. Voorbeelden van zulke kleinschalige burgerinitiatieven zijn de digitale buurtwachten in de vorm van WhatsApp-groepen met bijbehorende borden die de zone van de digitale buurtwacht aangeven, maar ook buurtbarbecues waarvoor straten moeten worden afgezet, of de lokale buurtschoonmaak. De gemeente steunt en faciliteert dit soort initiatieven vaak, maar de organisatie blijft altijd in handen van de initiatiefnemers zelf. Wel kun je vaak contact zoeken met lokale instanties, zoals een dorps huis of een lokale vereniging. Zij staan vaak positief tegenover dit soort initiatieven en kunnen vaak helpen door vrijwilligers in te zetten. Lokale kranten geven vaak ook aandacht aan dit soort initiatieven.

Als je een goed idee hebt om je wijk, dorp, stad of gemeente te verbeteren, is het verstandig om, voor je het proces in werking zet, eerst eens langs te gaan bij buurtbewoners en lokale verenigingen. Zo kun je in kaart brengen of er animo zou zijn voor een echt burgerinitiatief. Als je genoeg positieve reacties hebt gehad op je idee, is het tijd om via het officiële formulier van de gemeente handtekeningen te verzamelen. Zet hiervoor ook sociale media en de netwerken van dorps- of buurthuizen en verenigingen in. Probeer naast jezelf ook enkele enthousiastelingen intensief bij je project te betrekken, zodat jij niet de enige kartrekker bent. Er zijn drie landelijke platformen die ondersteuning bieden bij burgerinitiatieven, maar ook tips en inspiratie geven. Je kunt hiervoor terecht bij Nederland Zorgt Voor Elkaar, LSA Bewoners en Kracht in NL.

Referendum

Sommige gemeenten kennen gemeentelijke referenda. In een referendum kunnen alle burgers van een gemeente hun mening geven over een bepaald onderwerp. Een referendum kan worden geïnitieerd door de gemeenteraad, maar ook door burgers zelf. Als je voldoende handtekeningen hebt verzameld, kun je een verzoek daartoe indienen bij de gemeenteraad. Let wel op, want de gemeenteraad kan een verzoek altijd weigeren. Op het moment dat de gemeenteraad akkoord gaat met je referendumverzoek, stelt de gemeente geld beschikbaar voor voorlichting en voor de organisatie van een referendum. Daarna kan de campagne beginnen. Referenda mogen alleen gaan over zaken waar de gemeente iets over te zeggen heeft. De gemeentebegroting, belastingen en onderwerpen waarover eerder een referendum is gehouden zijn uitgezonderd.

De informele route

Persoonlijke relaties kunnen helpen bij het behartigen van belangen. Naarmate je contacten binnen de gemeente toenemen, word je automatisch een meer natuurlijke gesprekspartner voor de gemeente. Het gaat hierbij niet alleen om je relaties met lokale politici. Ook wijkraden en maatschappelijke organisaties kunnen je verhaal versterken.

Hoe zet je jezelf op de kaart?

- Bezoek inspraakavonden en rondetafelgesprekken van de gemeente;
- Laat je stem horen via sociale media;
- Werk samen met andere belanghebbenden.

Inspraakavonden en rondetafelgesprekken in de gemeente

Inspraakavonden en rondetafelgesprekken zijn ideale gelegenheden om bij de gemeente jezelf en je belangen op de kaart te zetten. Tijdens inspraakavonden kun je aangeven wat je van een concreet voorstel vindt. Dit kun je als inwoner doen, maar ook namens een organisatie. Voor wethouders en ambtenaren is een inspraakavond ook een manier om verbinding te zoeken met de burger en zo draagvlak te vinden voor het beleid. De opzet van de avond kan variëren per gemeente; de griffie in je gemeente kan je hier meer over vertellen. Daarnaast kan op initiatief van de gemeenteraad ook een rondetafelgesprek worden georganiseerd. Raadsleden gebruiken deze gesprekken om zich op hun standpuntbepaling voor te bereiden.

Werk samen met andere belanghebbenden!

Zoek ook naar partners wanneer je een onderwerp op de agenda wilt zetten. Zij kunnen je ondersteunen. Wie heeft er ook belang bij het beleid dat je voorstelt? Hierbij kun je denken aan:

- Wijk- of buurtraden
- Maatschappelijke organisaties
- Jongeren

Wijk- of buurtraden

In sommige steden zijn er wijk- of buurtraden; dorpen kennen vaak een dorpsraad. Deze onafhankelijke raden adviseren de gemeente gevraagd en ongevraagd over een specifieke wijk of buurt. Wanneer je onderwerp betrekking heeft op een specifieke omgeving, kan het interessant zijn om deze raden bij je onderwerp te betrekken.

Maatschappelijke organisaties

In elke gemeente zijn maatschappelijke organisaties actief. Dit kunnen lokale organisaties zijn of landelijke organisaties met een lokale afdeling. In elke woonplaats zijn wel sport- of hobbyverenigingen actief. Dit zijn vaak niet de verenigingen waar je meteen aan denkt als je een belang wilt uitdragen, maar de besturen van deze verenigingen zijn vaak zeer bekend in de gemeenschap en hebben een uitgebreid netwerk. Een kennismaking met een voorzitter van een lokale sportclub kan daarom allerlei nuttige ingangen bieden. Overigens hebben ook sportverenigingen belangen waar ze voor lobbyen bij de gemeente.

Daarnaast zijn in elke woonplaats wel ondernemersverenigingen of bedrijveninvesteringszones (biz'en) actief. Naast dat zij een netwerkfunctie voor de aangesloten ondernemers bieden, behartigen deze verenigingen op gemeentelijk niveau ook de belangen van ondernemers op het gebied van bereikbaarheid, arbeidsmarkt, ruimtelijke ordening en andere terreinen. Vaak bestaat er periodiek overleg tussen wethouders en ondernemersverenigingen in de vorm van een bestuurlijk overleg economische zaken. Ook hebben de landelijke werkgeversorganisaties VNO-NCW, MKB-Nederland, Bouwend Nederland, LTO Nederland en Koninklijke Horeca Nederland lokale afdelingen die ondersteund worden door een uitgebreid en professioneel secretariaat en die actief lobbyen bij gemeenten.

Verder zijn er, ook naargelang de grootte van de gemeente, specifieke bewonersverenigingen actief. Dit kunnen wijkverenigingen zijn, maar ook verenigingen gebaseerd op etnische afkomst, geloof, of seniorenverenigingen en vrouwenverenigingen. Ook zij laten geregeld van zich horen via de lokale media en krijgen aandacht van de gemeentelijke politiek.

Ten slotte bestaan er ook comités die tijdelijk op één specifiek punt de belangen van bewoners en/of ondernemers behartigen. Zo bestaan er bewonerscomités die zich inzetten tegen de plaatsing van windmolens, tegen de aanleg van een nieuwe weg, of voor het gebruik van duurzame energie. Dit is per gemeente verschillend, en de mate van professionaliteit van dergelijke comités varieert sterk. Het kan echter zeker de moeite waard zijn om je te verdiepen in hun beweegredenen.

Kijk of je met deze organisaties je krachten op een specifiek thema kunt bundelen. Zo kun je bijvoorbeeld samen naar de gemeente om je verhaal te doen. Door samen te werken kun je het werk verdelen, maar ook spreken vanuit een grotere achterban.

Jongeren

Veel politieke partijen hebben een eigen jongerenorganisatie. Naast een landelijk bestuur hebben deze politieke jongerenorganisaties vaak ook regionale afdelingen, meestal gecentreerd rond één of meerdere, grotere kerngemeenten. Politieke jongerenorganisaties zijn onafhankelijk, maar wel gelieerd aan een specifieke partij. Politieke partijen nemen de input van hun jongerenorganisatie daarom vaak serieus. Een politieke jongerenorganisatie kan hierdoor een verrassende ingang bieden om een onderwerp op de agenda te zetten. Deze ingang is bijvoorbeeld interessant als je onderwerp ook impact heeft op de jongeren in je gemeente.

3. Bepaal het beleid

Het college van burgemeester en wethouders (B&W) is verantwoordelijk voor het dagelijks bestuur van de gemeente. Deze bestuurders voeren het beleid uit in de gemeente, zoals dit is afgesproken in het coalitieakkoord. Zodra je je onderwerp effectief op de agenda hebt gezet, zijn de wethouder en zijn of haar gemeenteambtenaren aan zet. Samen met hen kun je je ideeën of plannen omzetten in concrete stappen en resultaten! In dit hoofdstuk gaan we nader in op hoe je je gesprekspartners kunt benaderen, welke rol zij in de gemeente spelen en hoe je met hen kunt samenwerken.

Burgemeester

De burgemeester is de voorzitter van het college en van de raad. Burgemeesters worden benoemd voor een vaste periode en nemen in de gemeentepolitiek daardoor een onafhankelijke positie in. De burgemeester probeert zo goed mogelijk aansluiting te houden bij de samenleving en probeert daarom altijd verbinding te leggen tussen deelbelangen in de gemeente. Door op werkbezoek te gaan, door met burgers en organisaties te spreken en door de grote lijnen van de politiek en het bestuur in de gaten te houden. Kortom, de burgemeester zet zich in voor het maatschappelijke belang van de gemeente.

Wethouder

Elke partij in het coalitieakkoord levert één of meerdere wethouders. De wethouders zijn verantwoordelijk voor één of meerdere beleidsthema's. Bedenk daarom altijd welke wethouder verantwoordelijk is voor het beleid dat je wilt beïnvloeden. De wethouder is degene die gemeenteambtenaren aanstuurt tijdens de beleidsontwikkeling. Hij of zij is ook degene die je belang voorop kan stellen bij het bepalen van nieuw beleid of kan besluiten dat je organisatie bij de beleidsvorming betrokken moet worden. Het is daarom goed om de wethouder over je onderwerp te informeren en deze enthousiast te krijgen voor je plan. Ga daarom in gesprek met de wethouder of nodig hem of haar uit voor een werkbezoek.

Tip: Vergeet niet dat wethouders ook verantwoording af dienen te leggen aan hun eigen partij. Neem dit in overweging voor je boodschap!

Ook organiseren veel wethouders (en burgemeesters) spreekuren. Een mooie gelegenheid om in gesprek te gaan en jezelf bij deze bestuurders in de kijker te spelen. Op de website van de gemeente vind je op welke momenten deze spreekuren zijn. Vaak is het niet nodig om een afspraak te maken.

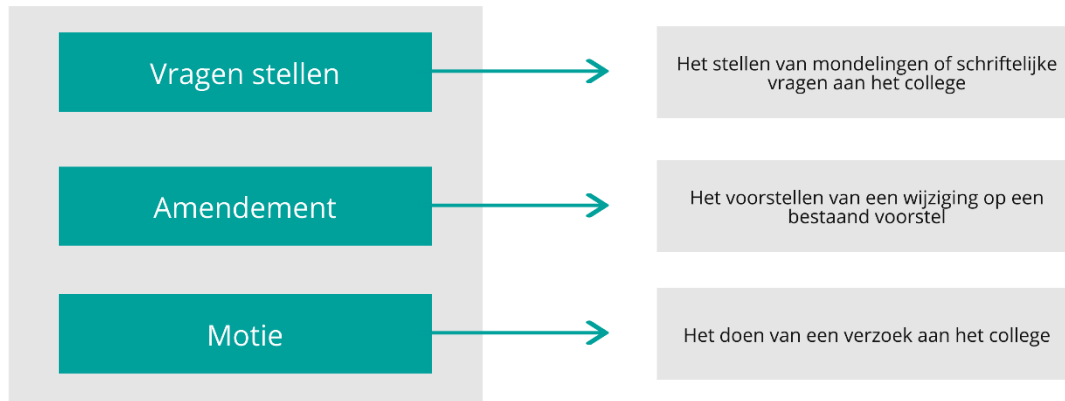
Gemeenteambtenaren

Zij zijn in de gemeente wellicht niet het meest zichtbaar, maar ambtenaren zijn essentieel in het vormen en uitvoeren van beleid. Daarom is het belangrijk om relevante ambtenaren van de juiste informatie te voorzien. Op deze wijze kunnen de kansen, maar ook de risico's, worden meegenomen in het bepalen van beleid. Je kunt de ambtenaren ervan overtuigen dat jij dé oplossing hebt. Je hebt praktijkervaring, dus je weet wat er speelt. Dit maakt jou van waarde!

Tip: Schrijf brieven, nodig ambtenaren uit voor een werkbezoek of organiseer gesprekken met ervaringsdeskundigen. Dit geldt ook voor de wethouder en gemeenteraadsleden!

Verantwoording afleggen

Raadsleden zijn de opdrachtgever van de wethouders. De wethouders moeten daarom aan de gemeenteraad verantwoording afleggen over het beleid dat zij hebben gevoerd. De wethouder dient daarom altijd informatie te verstrekken als de raad schriftelijke of mondelinge vragen stelt. Maar raadsleden hebben ook het recht om rechtstreeks invloed uit te oefenen op het te voeren beleid. Met amendementen en moties kunnen zij het college aan het werk zetten, door voorstellen aan te passen of door het college te verzoeken met onderwerpen aan de slag te gaan.

Tip: Trek samen met raadsleden op om vragen te stellen aan het college en over mogelijkheden om beleid aan te passen. Door middel van een motie kan de raad bijvoorbeeld verzoeken om je organisatie bij (de uitvoering van) het beleid te betrekken!

Adviesraden en -commissies

Als er sprake is van nieuw beleid, dat bijvoorbeeld niet in het coalitieakkoord staat, zal de wethouder eerst een visie opstellen en deze met de gemeenteraad bediscussiëren. In sommige gevallen zal de wethouder ook om het advies van een adviesraad of –commissie vragen. Deze adviesorganen bestaan uit burgers die zich actief bezig houden met een specifiek thema zoals cultuur, zorg of de leefomgeving. Zorg dat je mening wordt gehoord, waarbij je eventueel samen optrekt met andere partijen. Zo wordt de kans groter dat jij ook wordt betrokken als het beleid verder wordt bepaald.

Tip: Adviesraden -commissies mogen ook ongevraagd advies geven. Maak hiervan gebruik door adviesraden en -commissies met informatie te benaderen.

Optrekken als partner van de gemeente

Naast het uitvoeren van beleid zijn wethouders bij uitstek ook degenen die je kunnen helpen om in contact te komen met andere organisaties. De gemeente wordt graag betrokken bij initiatieven uit de samenleving om ze te stimuleren en onder de aandacht te brengen. Denk bijvoorbeeld aan het openen van een tentoonstelling, het organiseren van een dialoogbijeenkomst of het opzetten van projecten in de wijk. Vaak is tijd de enige investering die je dan aan hen hoeft te vragen. Door de gemeente actief te betrekken bij initiatieven die je zelf organiseert, zien zij jou steeds meer als een natuurlijke partner.

Tip: Door de burgemeester actief bij je organisatie te betrekken heb je een natuurlijke bondgenoot in de gemeente.

4. Evalueer de resultaten

Nadat het beleid is uitgevoerd, is je werk nog niet altijd klaar. Het is namelijk belangrijk om een vinger aan de pols te houden, zodat je weet of je werk ook succesvol was en of het beleid het gewenste effect heeft. De verantwoording van de wethouder over het beleid biedt mogelijkheden om nieuwe onderwerpen op de agenda te zetten. Maar je kunt hier ook zelf een bijdrage aan leveren door ervaringen, onderzoeken in de wijk of feiten en cijfers met de gemeente te delen.

Vinger aan de pols houden

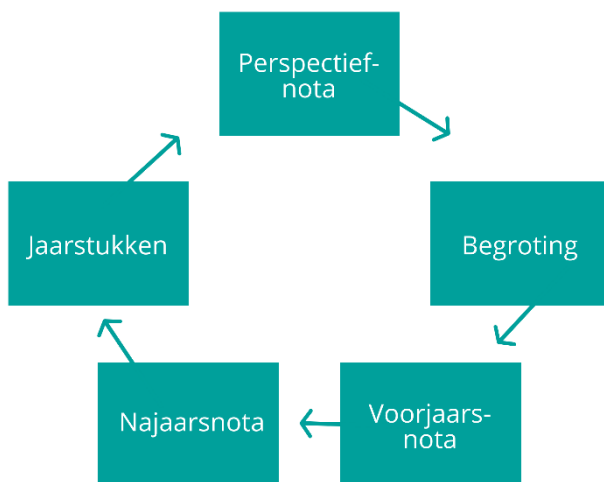
De evaluatie van de uitvoering van beleid valt of staat met het in de gaten houden van ontwikkelingen: monitoring. Door bijvoorbeeld gemeentebesluiten en uitspraken in de media van zowel raadsleden als burgers nauwkeurig in de gaten te houden, blijf je op de hoogte van wat er op je thema speelt.

Tip: Geen tijd om de hele dag websites af te gaan? Stel een zogenaamde 'FeedReader' in!

Tip: Houd ook de gemeentewebsite in de gaten. Hierop is veel gedetailleerde informatie over het gevoerde beleid te vinden.

Financiële verantwoording

Er zijn binnen de gemeente verschillende momenten voor de financiële verantwoording. Deze momenten zijn voor jou bij uitstek geschikt om de uitvoering van het beleid kritisch tegen het licht te houden. Is het geld effectief en efficiënt besteed?

Hiervoor kun je kijken naar de ontwikkeling in de gemeentefinanciën. Vergelijkbaar met de Rijksoverheid kent de lokale politiek een rijke cultuur van financiële verantwoording. Bij de meeste gemeenten ziet het proces eruit zoals in de figuur hiernaast is weergegeven. Zoals eerder aangegeven wordt een perspectiefnota ook wel een kadernota genoemd.

De voorjaarsnota en de najaarsnota zijn tussentijdse overzichten. Hierin wordt weergegeven of er wijzigingen zijn ten opzichte van de eerder vastgestelde begroting. In de jaarstukken is de jaarrekening te vinden, het huishoudboekje van de gemeente.

Deze momenten zijn zeer geschikt om je kwestie weer aan te kaarten. Worden subsidiepotjes voldoende benut voor je initiatief? Is er sprake van vreemde kasschuiven? De data waarop deze gebeurtenissen plaatsvinden zijn ruim van te voren bekend. Zet ze dus in je agenda!

Tip: Financiën? Het lijkt misschien ingewikkeld. Maar je hoeft het niet allemaal alleen te doen. Kijk of er iemand in je netwerk is die je kan helpen!

Controle door de rekenkamer

Elke gemeente is verplicht om een rekenkamer of rekenkamercommissie te hebben. De rekenkamer heeft als taak om het beleid te toetsen op basis van rechtmatigheid, doeltreffendheid en doelmatigheid. Een rekenkamer bestaat meestal uit mensen van buiten de gemeenteraad. Zij mogen

zelf bepalen welke onderwerpen zij onderzoeken en geven daarover een onafhankelijk advies. Rekenkamerrapporten worden daardoor door raadsleden erg serieus genomen.

Het opzetten van een meldpunt

Een meldpunt kan helpen om meer informatie over de uitwerking van het beleid in de praktijk te krijgen. Een meldpunt kan zichtbaar maken wat er leeft in de samenleving en vooral ook aangeven wat er mis gaat. Deze informatie versterkt ook je positie als gesprekspartner van de gemeente. Een meldpunt kan op verschillende manieren worden opgezet. Bijvoorbeeld via een website, maar ook via sociale media.

Heragenderen

De evaluatie van het beleid is een goed moment om opnieuw met raadsleden in gesprek te gaan. Tijdens dit gesprek kun je raadsleden actief bevragen naar wat zij vinden van de resultaten. Is het raadslid tevreden? Op basis hiervan kun je inschatten waar er nog winst te behalen valt en hoe je dit gezamenlijk kunt bereiken.

Normaal gezien wordt een breed publiek gevraagd om een reactie op het gevoerde beleid te geven. Als inwoners en/of organisaties niet blij zijn met het beleid, staat het hun vrij om het probleem opnieuw te agenderen.

De volgende stap

Als je jezelf en je belang succesvol op de kaart heeft gezet, is de volgende stap om dit zo te houden. De contacten en kennis die je hebt opgedaan kun je namelijk gebruiken wanneer je aan de slag gaat met een nieuw onderwerp!

Regelmatig afspreken met politici en bestuurders

Raadsleden zijn je partner. Zorg er daarom altijd voor dat je een vervolgspraak plant en in gesprek blijft met de gemeenteraad. Als een wethouder toezeggingen heeft gedaan, kun je tijdens een gesprek informeren naar de (voorlopige) resultaten. Steek hierbij ook zelf je hand uit naar de gemeente en geef aan hoe je jouw steentje bijdraagt.

Tip: Als de gemeente jou ziet als constructieve gesprekspartner zal de gemeente in de toekomst eerder met je samenwerken. Zorg er daarom voor dat je gesprekken altijd positief afsluit!

Contact met andere (lokale) belanghebbenden

Naast de contacten die je met de gemeente hebt opgebouwd, kunnen ook andere contacten waardevol zijn om te onderhouden, bijvoorbeeld lokale journalisten of andere belanghebbenden. Wellicht kun je in de toekomst weer met hen samenwerken, of kunnen zij je helpen om tijdens de beleidsuitvoering geïnformeerd te blijven van de stand van zaken.

Ook na de organisatie van een gezamenlijk politiek café, een petitie of zelfs een burgerinitiatief is het waardevol om met elkaar in contact te blijven. Niet alleen kun je deze groep snel mobiliseren als er actie richting de gemeente nodig is; het biedt je ook de mogelijkheid om structureel signalen uit de samenleving te verzamelen.

Het opzetten van een platform

Een manier om als groep georganiseerd te blijven is het oprichten van een platform. Een platform is een combinatie van meerdere organisaties die op een bepaald thema structureel overleg voeren. Als vertegenwoordiger van een platform sta je sterker in de gesprekken met de gemeente en ben je op de hoogte van de laatste ontwikkelingen in de samenleving.

Contact binnen je eigen organisatie of achterban

Tot slot is het van belang om het proces terug te koppelen aan uw organisatie of achterban. Wat heb je gedaan, met wie heb je gesproken en wat heb je bereikt? Door deze informatie te delen kun je successen vieren en kunnen anderen van uw ervaringen leren. Het is hierbij goed om een onderscheid te maken tussen 'quick wins' en je langetermijnvisie. Welke dingen kun je op korte termijn bereiken en in hoeverre dragen deze bij aan je langetermijnvisie?

5. Zelf aan de slag!

Het maken van een PA-plan is de eerste stap in het succesvol in de praktijk brengen van deze publicatie. Een PA-plan biedt je houvast in je gesprekken met raadsleden, wethouders, ambtenaren en andere organisaties. Kortom, het PA-plan is de praktische uitwerking van je ideaal en maakt zichtbaar voor wie en waarom je jezelf inzet.

Waarom een PA-plan?

- Een uitgewerkte kernboodschap kan eenvoudig aan gesprekspartners worden meegegeven of nagestuurd na afloop van een gesprek
- Het PA-plan biedt handvatten en mogelijkheden voor reflectie bij het realiseren van je doelstellingen

Belangrijkste aspecten PA-Plan

Omgevingsanalyse

Voor je PA-plan is het belangrijk om te weten wie je stakeholders zijn. Om deze reden begin je daarom met een korte omgevingsanalyse. Hierdoor krijg je inzicht in wie er bij jouw onderwerp betrokken zijn en met welke stakeholders je in gesprek moet.

Doelstelling

Om ervoor te zorgen dat je concreet voor ogen hebt wat je wilt bereiken moet je PA-plan een heldere doelstelling bevatten. Wat wil je precies bereiken dat reëel is?

Strategie

Je strategie is de route waarlangs je loopt. Wie wil je als eerste benaderen en welk doel wil je op de korte termijn hebben bereikt?

Doelgroepen

Bij dit onderdeel kijk je nader naar de verschillende doelgroepen. Welke actoren ken je al en welke nog niet? Actoren die je al kent zijn gemakkelijker te benaderen.

Boodschap

Probeer in maximaal een half A4'tje uit te leggen wat je wilt bereiken en waarom. Deze kernboodschap kun je later meegeven aan politici of ambtenaren. Denk hierbij vanuit hun perspectief: waarom is je onderwerp voor hen belangrijk? Laat mensen meelesen met je stukken voordat je aan de slag gaat. Zijn je doelstellingen realistisch en zijn de gestelde termijnen haalbaar? Op deze wijze kun je wellicht medestanders vinden voor je belang.

Timing en middelen

Om meer inzicht te krijgen in het proces is het van belang om een tijdlijn te maken. Welke middelen wil je wanneer inzetten?

Evaluatie

Om achteraf te kunnen evalueren moet je vooraf al bedenken wanneer de belangenbehartiging volgens jou geslaagd is. Door je proces te evalueren weet je wat er wel en niet goed ging. Deze leerervaringen kun je gebruiken bij het volgende proces.

Tip: Gebruik een PowerPoint voor je PA-plan met maximaal 10 sheets zodat je gedwongen wordt kort en bondig te formuleren.

Bijlage 1

Amendement

Raadsleden kunnen amendementen indienen op voorstellen die het college van B&W aan de gemeenteraad voorlegt. Een amendement is een dwingend verzoek dat kan leiden tot een budgetwijziging.

Coalitie

Een coalitie is een samenwerking van verschillende partijen die samen een meerderheid vormen in de gemeenteraad. Zij bepalen voor een groot deel het beleid in de gemeente. De coalitiepartijen leveren samen ook de wethouders voor het college.

Collegeakkoord/Coalitieakkoord

De plannen die het college van burgemeester en wethouders heeft voor de komende vier jaar. Deze plannen zijn op hoofdlijnen uitgewerkt en worden later geconcretiseerd in de perspectiefnota en de begroting.

Commissievergadering

Tijdens commissievergaderingen kunnen raadsleden en duo-raadsleden vragen stellen over onderwerpen die tijdens de gemeenteraadsvergadering behandeld zullen worden. Raadsleden kunnen hiermee de gemeenteraadsvergadering voorbereiden. In deze commissies worden er dus nog geen besluiten genomen.

Decentralisaties

De afgelopen periode zijn er behoorlijk wat taken van de rijksoverheid naar de gemeente verschoven. Zo gaat de gemeente nu bijvoorbeeld ook over Jeugdzorg, de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de Participatiewet.

Duo-raadslid

Duo-raadsleden nemen niet deel aan de gemeenteraadsvergadering, maar hebben wel zitting in de commissievergadering. Formeel gezien hebben zij dus een beperkte invloed; zij mogen immers niet stemmen. Informeel hebben zij echter wel invloed omdat ze binnen de commissie het woord mogen voeren. Hiermee spelen ze een belangrijke rol in de voorbereiding van de besluitvorming.

Fractievergadering

Fractievergaderingen zijn interne overleggen van een politieke partij. Fractievergaderingen vinden meestal plaats ter voorbereiding van commissievergaderingen en gemeenteraadsvergaderingen. Daarnaast wordt in deze overleggen ook besproken of bepaalde onderwerpen op de politieke agenda moeten worden gezet, bijvoorbeeld naar aanleiding van een nieuwsbericht.

Monitoring

Bij de monitoring hou je bij wat er over je onderwerp gezegd wordt in de Raad, maar ook in de media. Door een goede monitoring weet je wat er speelt. Hierdoor kun je je belangen effectiever behartigen.

Motie

Een motie is een verzoek aan het college van B&W. Een motie kan door een gemeenteraadslid ingediend worden om het beleid van het college bij te stellen. Het staat iedereen vrij om het raadslid te informeren over een motie die naar je mening bijdraagt aan het oplossen van een probleem.

Najaarsnota

Een najaarsnota is een tussentijds overzicht van de financiële situatie van de gemeente. Deze nota heeft betrekking op de eerste acht maanden na de begroting.

PA-plan

Een public affairs-plan omschrijft op welke manier je je belangen behartigt. Dit plan biedt je houvast bij het uitoefenen van invloed.

Perspectiefnota/Kadernota

Een perspectiefnota beschrijft op hoofdlijnen wat de plannen van de gemeente voor het komende jaar zijn. Een perspectiefnota wordt ook wel een kadernota genoemd.

Politieke jongerenorganisatie

Een politieke jongerenorganisatie is een onafhankelijke organisatie die gelieerd is aan een politieke partij. Politieke jongerenorganisaties zijn voor hun moederpartij een kweekvijver van politiek talent, maar oefenen ook invloed uit op de politieke lijn van hun moederpartij.

Rekenkamer

Een rekenkamer doet onderzoek naar de rechtmatigheid, doelmatigheid en doeltreffendheid van het beleid van de gemeente. Elke gemeente is verplicht om een rekenkamer te hebben, maar dit mag ook in samenwerking met andere gemeenten. Een rekenkamer is onafhankelijk en mag zelf bepalen waar zij onderzoek naar doet.

Vragen stellen

Raadsleden mogen zowel mondeling als schriftelijk vragen stellen aan het college van B&W. Door het stellen van vragen kan een raadslid informatie inwinnen. Het college is verplicht om de raadvragen binnen een bepaalde periode te beantwoorden; deze periode verschilt per gemeente.

Voorjaarsnota

De voorjaarsnota is een tussentijds overzicht van de financiële situatie van de gemeente. De voorjaarsnota gaat meestal over de eerste vier maanden na de begroting.

Over de auteurs

Dennis van Driel

Dennis studeerde European Studies aan de Universiteit Maastricht, waar hij zich specialiseerde in Europees buitenland- en defensiebeleid. Na zijn studie was het o.a. actief bij de Jonge Democraten en VNO-NCW Zuid Holland. Dennis houdt graag het grotere geheel voor ogen en probeert zo issues en stakeholders met elkaar te verbinden.

Marielle van Oort

Marielle is directeur van Van Oort & Van Oort én van de Public Affairs Academie. Met ruim 20 jaar ervaring als adviseur, trainer en gastdocent zoekt zij met passie nieuwe kansen voor belangenbehartigers op lokaal, landelijk en Europees niveau.

Rixt de Jong

Rixt was stagiar bij van Oort & van Oort en deelnemer aan de leergang Jongerenbelang in Beweging. Daarnaast is zij jongerenlobbyist voor de Girls Rights Watch van Plan Nederland. Rixt studeerde bestuurskunde en overheidsmanagement aan de Thorbecke Academie in Leeuwarden.

Een uitgave van

Van Oort & Van Oort

Van Oort & Van Oort is je strategische partner in public affairs en communicatie. We zijn enthousiast en flexibel, maar zeker ook nuchter en benaderbaar. We beloven je geen gouden bergen en doen nooit valse beloftes. We zetten kleur bij de positionering van jouw belang. We grijpen in als dat nodig is, en staan altijd paraat als je belangen in het geding zijn. We opereren op inhoud en we zoeken voortdurend naar strategische argumenten. We staan niet vóór, niet achter, maar náást de opdrachtgever. Strategisch vooruitkijkend, naar de stip op de horizon.

Benoordenhoutseweg 88
2596 BD Den Haag
070 36 91 700
info@vanoortenvanoort.nl
www.vanoortenvanoort.nl

Public Affairs Academie

De Public Affairs Academie is hét kennisplatform op het gebied van public affairs en belangenbehartiging. Doel van de Public Affairs Academie is het versterken van professionals in hun dagelijkse werkzaamheden. Dit gebeurt met concrete kennis en vaardigheden die hen maken tot sterke belangenbehartigers, gesprekspartners en coalitiebouwers. Daarnaast organiseert de Public Affairs Academie voor een zo breed mogelijk publiek interessante events die aansluiten bij politieke en maatschappelijke trends.

Benoordenhoutseweg 88
2596 BD Den Haag
070 34 42 765
info@pa-academie.nl
www.pa-academie.nl

Auteursrechten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van een van de hierboven genoemde belanghebbenden.